

Dr. SOMOS LAJOS főiskolai adjunktus:

A SZAKRENDSZERŰ OKTATÁSRA VALÓ ÁTTÉRÉS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

Az 1950. évi márciusi párthatározat oktató és nevelőmunkánk helyzetével foglalkozva, több súlyos problémára hívta fel figyelmünket. Rámutatott tanterveink és tankönyveink hibáira, a maximalizmus káros következményeire, amelyek közül egyike a legkirívóbbaknak az V. osztály „bukató jellege”. E párthatározat óta az V. osztály —, amely átmenetet képez a felsőtagozatos szakrendszerű oktatáshoz —, gyakori témája nevelési értekezleteknek. De az általános iskola nevelő-oktatómunkájával foglalkozó tanulmányokban sem ritka az utalás ennek az osztálynak ütköző jellegére és kedvezőtlen tanulmányi helyzetére. Legutóbb *Arató Ádám* a *Köznevelés* 1958. évi 15. számában elemezte összefoglalóan a problémát, s vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy az alsó és felső tagozatban folyó munka ma sincs eléggé összehangolva. Ennek kell tulajdonítani, hogy az általános tanulmányi eredmény az V. osztályban számottevően rosszabb, mint a megelőző IV. osztályokban. A visszaesés okát keresve, utal bizonyos tantervi nehézségekre, lényegileg azonban azokra a különbségekre vezeti vissza a hibát, amelyek a szakrendszerre való áttérés következtében jelennek meg. Amint azt helyesen megállapítja, nehéz a tanulóknak a sok új tanárhoz és tantárgyhoz alkalmazkodni. Ezek mindenike új és egymástól sokban eltérő követelményeket támaszt. A visszaesés további okát abban látja, hogy a szülők maguk is kevesebbet törődnek már ötödikes gyermekükkel, azt véltén, hogy ebben a korban már nincs szükségük a tanulóknak különösebb törődésre. A cikkben megszívlelésre érdemes tanácsokat is kapunk arra, hogyan lehet a IV. és V. osztályt közelebb hozni egymáshoz, és ezzel megszüntetni az átmenet nehézségeit. A cikk megállapításaival és javaslataival általában egyetértünk, a kérdést mégsem tekinthetjük lezártnak, mert a tények azt mutatják, hogy a szakrendszerű oktatásra való áttérés nemcsak az V. osztály tanulmányi szintjét módosítja, hanem az egész felső tagozatét. Az V. osztályban tapasztalható problémák kiterjednek az egész felső tagozatra. Ez azt is jelenti, hogy az új helyzethez való alkalmazkodás nem alapvető problémája az V. osztálynak.

A kérdés tisztázása céljából vizsgáljuk meg először azt, hogy az érdemjegyekben mutatkozó visszaesés sajátosan az V. osztályra jellemző-e; de jogosultnak látszik annak a kérdésnek a megvizsgálása is, hogy valóban színvonalcsökkenésről van-e szó akkor, amikor az V. osztályban rosszabb tanulmányi eredményt tapasztalunk.

Az első kérdés eldöntésére csak akkor vállalkozhatunk, ha a problémát nem szűkítjük le a IV. és V. osztályok körére, hanem figyelembe vesszük a tanulmányi helyzet alakulását az első osztálytól kezdve, egészen a nyolcadikig, s ezen belül mérlegetlünk az alsó és felső tagozatnak — mint viszonylagos szervezeti egységnek — a tanulmányi helyzetét.

Városunkban öt olyan általános iskolában vizsgáltam ezt a kérdést, amelyek mindenike jellemző sajátosságokat mutat a tanulók szociális összetétele, valamint a nevelőtestület összetétele és speciális feladatai szerint. A felhasznált statisztikai és tapasztalati anyagot a belvárosi jellegű I. számú általános iskola, a Pedagógiai Főiskola II. számú általános iskolája, a volt Gárdonyi Géza Tanítóképző IV. számú általános iskolája, a bel- és külvárosi gyermekeket feles arányban magába fogadó V. számú általános iskola és a külvárosi jellegű VIII. számú általános iskola bocsátotta rendelkezésemre. A sokszempontú vizsgálat lehetőségeit fokozta az a körülmény, hogy az adatszolgáltató iskolák egyike az I. osztálytól a VIII. osztályig külön fiú- és leányosztályokkal működik, kettőben koedukált alsó tagozatra nemek szerint elkülönített felső tagozat épült; egyben kísérlet folyik azzal, hogy az alsótagozatos külön fiú- és leányosztályokra koedukált felső tagozatot építsenek; az ötödik iskola végig koedukáltak tekinthető. A felhasznált dokumentációs anyag az 1956/57., 1957/58. és 1958/59. tanévekből való, s az évvégi eredményeken kívül magában foglalja a félévi adatokat is. Összesen 10 évvégi és 10 félévi elbírálás eredményeit vettem figyelembe a kérdés tanulmányozásánál. A statisztikai anyag tanulságait kiegészítettem a tanulókkal, a nevelőkkel és az egyes iskolák vezetőivel folytatott személyes beszélgetésekkel, valamint saját tapasztalataimmal.

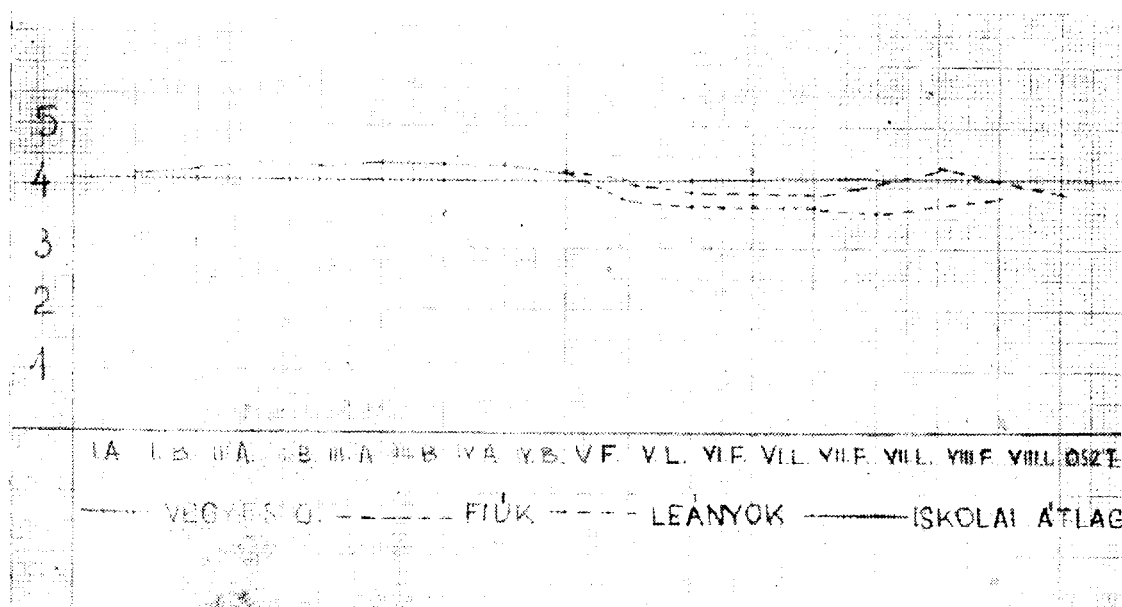
* * *

A *tanulmányi helyzet alakulását* az első osztálytól a nyolcadikig vizsgálva megállapítható, hogy az alsó és felső tagozati osztályok általános tanulmányi szintje nem azonos. Az alsó tagozat tanulmányi átlaga kivétel nélkül minden iskolában, félévkor és év végén egyaránt magasabb, mint a felső tagozatoké. A különbség eléggé figyelemre méltó. Az 1957/58. iskolai évben az egyes iskolák évvégi átlagadatait az alábbi táblázat tartalmazza:

	Alsó tagozat	Felső tagozat	Különbség
I. sz. ált. iskola	3,86	3,42	0,44
II. sz. ált. iskola	4,28	3,88	0,40
IV. sz. ált. iskola	4,34	3,56	0,78
V. sz. ált. iskola	3,78	3,47	0,31
VIII. sz. ált. iskola	3,37	2,79	0,58
Összesítő átlagok:	3,92	3,42	0,50

Az 1958/59. évi adatok azt mutatják, mintha az alsó és felső tagozatok tanulmányi szintje közelebb került volna egymáshoz. A különbség azonban változatlanul fennáll.

	Alsó tagozat	Felső tagozat	Különbség
I. sz. ált. iskola	3,80	3,52	0,28
II. sz. ált. iskola	4,25	3,90	0,35
IV. sz. ált. iskola	—	—	—
V. sz. ált. iskola	3,56	3,29	0,27
VIII. sz. ált. iskola	3,25	3,—	0,25

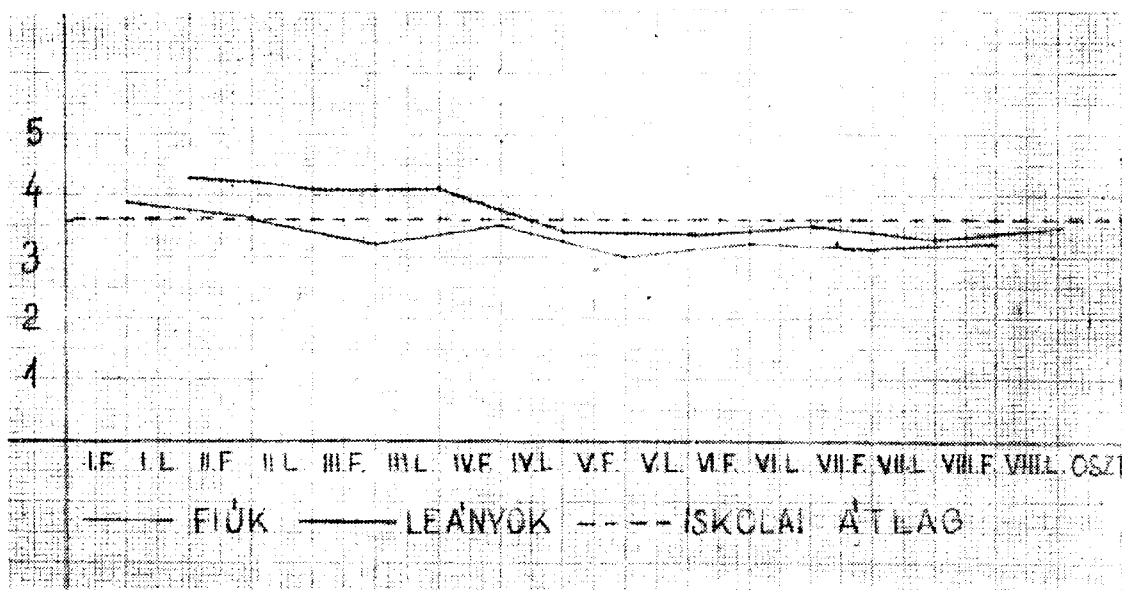
1. számú grafikon

Megjegyzés: A felső szaggatott vonal a leányosztályoké.

A félévi eredmények számbavétele hasonló eltéréseket mutat az alsó és felső tagozat szintjében. Nem kétséges tehát, hogy a tanulmányi szint az egész felső tagozatban alacsonyabb, mint az alsóban. Amint a későbbiekben látni fogjuk, az V. osztályban országosan tapasztalható „törés” nem ennek az osztálynak jellemzője csupán, hanem a VI., VII. és VIII. osztályoknak is. Sőt, amint egyes iskolák statisztikai adatai bizonyítják, a törés nem is mindig az V. osztályban következik be, hanem egyes esetekben már a IV. osztályban, más esetben pedig csak a VI. osztályban. A szintesítés ideje és mértéke jól kiolvasható azokból a grafikonokból, amelyeket a tanulmányi átlagok osztályonkénti alakulásának szemléltetésére készítettem. Arra nincs lehetőség, hogy minden iskola minden egyes megvizsgált és felhasznált adatát grafikusán is közöljük. Elegendőnek tartjuk, ha csak jellemzőként tüntetjük fel néhány iskola átlageredményeinek alakulását az első osztálytól a nyolcadik osztályig.

Az 1. számú grafikon a II. számú általános iskola 1958/59. évi átlagadatait tükrözi osztályonként. Bár ebben az évben az alsó és felső tago-

zat tanulmányi szintjében aránylag kicsi a különbség, a tanulmányi görbe alakulása mégis határozottan érzékelteti a két tagozat általános szintkülönbségét. Az alsó tagozat 4,25 átlagával szemben a felső tagozat 3,90 átlagot ért el ebben az évben. Az iskolai átlag 4-en felül van. A VII. leányosztályt kivéve, egyetlen más felsőtagozatos osztály sem érte el az iskolai átlagot. Amint a grafikonról jól kivehető, az V. osztályok a maguk 3,80, illetve 3,97 átlageredményeivel nem a legrosszabbak a felső tagozatban. A szentesítés valójában már a IV. osztályban kezdődött, s a

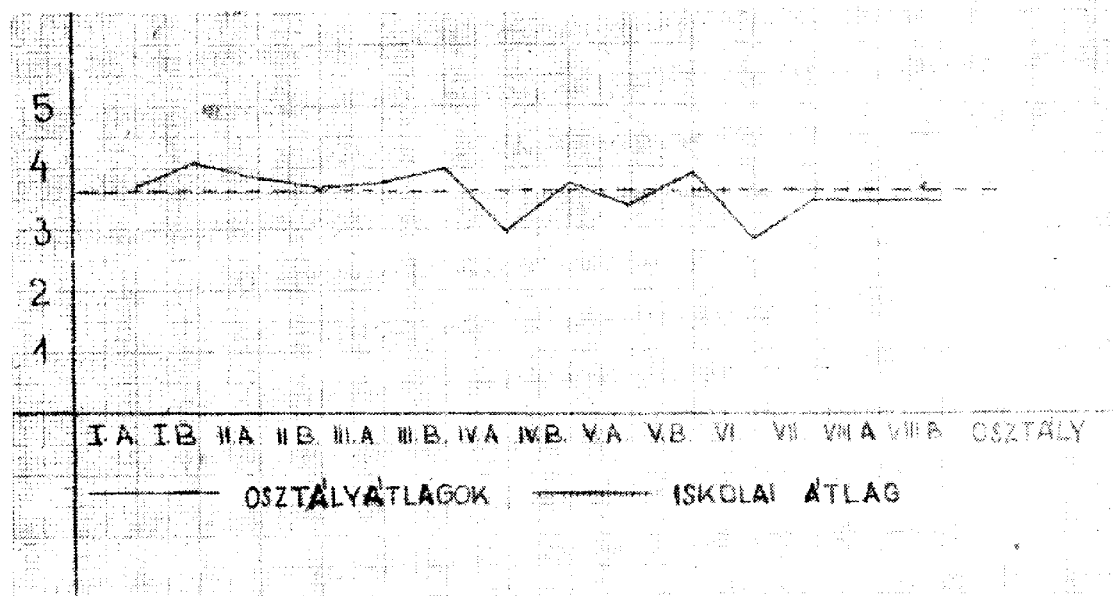
2. számú grafikon

Megjegyzés: A felső görbe a leányosztályoké.

hetedikig tovább folytatódott. Az eset nem tekinthető véletlennek, mert az iskola a feleltetés módjával és a követelmények emelésével igyekezett a IV. osztályokat a felső tagozathoz közelebb hozni. A IV. osztály követelményeinek emelése közelebb hozta ugyan a IV. és V. osztályokat, de a felső tagozat tanulmányi szintje ennek ellenére sem éri el az alsó tagozatét.

Az I. számú általános iskolának akár az 1956/57., 57/58., 58/59. évi adatait vizsgáljuk, lényegileg a II. számú általános iskola fentebb ismertett jelenségeit tapasztaljuk. A 2. számú grafikon ennek az iskolának 1956/57. évi átlageredményeit tartalmazza. A tanulmányi színvonal alacsonyabb szintjét itt is megfigyelhetjük már a IV. osztálytól kezdve. Ez a grafikon az alsó tagozatban is külön tünteti fel a fiúk és lányok átlageredményeit, s bár az alsótagozatos fiúosztályok lényegesen alacsonyabb színvonalat mutatnak, mint a leányosztályok, itt is határozottan elkülönül a két tagozat szintje. Az iskola 3,6 átlagát a felsőtagozatos osztályok közül egy sem érte el. Az V. osztályban mutatkozik ugyan a legmélyebb pont, de nagy különbségről nincs szó a többi felső osztályhoz viszonyítva. Ez a grafikon érdekes és tanulságos abból a szempontból is, hogy a szint-

esés egyaránt jellemző a fiú- és leányosztályokra. De figyelemre méltó azért is, mert azt mutatja, hogy az a különbség, amely az alsó tagozatban a leányok javára mutatkozik, a felső tagozatban csökken. Ezt más évek adatai is megerősítik, és így felvetődik a probléma, vajon a prepubertás hatása érezhető ezen, vagy más okok játszanak közre abban, hogy a felső tagozatban a fiúk és lányok tanulmányi eredményeiben bizonyos fokú kiegyenlítődés mutatkozik. Arra is lehet gondolni, hogy a felső tagozat tanulmányaiban egyre jobban érvényesülő követelmé-

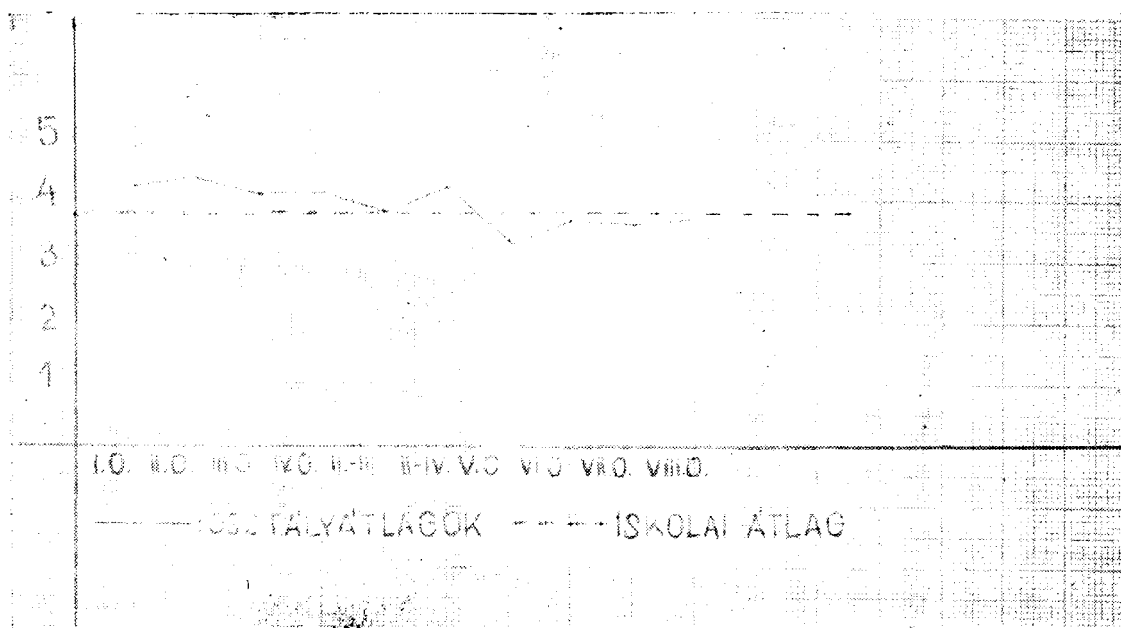
3. számú grafikon

Megjegyzés: Az iskolai átlagot a szaggatott vonal jelzi.

nyek az összefüggések feltárásában, a fiúk javára dönti a mérleget. Ezt mindenesetre érdemes volna behatóan megvizsgálni.

Némileg más képet tár elénk az V. számú általános iskola 1957/58. évi tanulmányi görbéje. Ezen két helyen mutatkozik erősebb törés, és pedig a IV. és VI. osztályokban. A IV. osztály alacsony tanulmányi eredménye itt speciális eset. Ennek az osztálynak gyenge átlagát kielégítően megmagyarázza az a jelentés, amelyet az osztály előrehaladásáról az osztályfőnök készített. A jelentésben azt olvashatjuk, hogy a szóban levő osztályban a körülmények kedvezőtlen alakulása miatt két év alatt mintegy hatszor változott az osztályvezető személye. Ez sok mindent megmagyaráz. A VI. osztályban mutatkozó törés viszont eléggé jellemzőnek látszik. Alacsony átlageredményét nem magyarázhatjuk gyengébb szellemi színvonallal, hiszen az osztály az 1957/58-ban felmutatott 2,95 átlagát a következő iskolai évben 3,40-re emelte, s egyike lett a legjobb felsőtagozatos osztályoknak. Itt minden valószínűség szerint annak a kísérletnek az eredménye mutatkozik, amely az átmenet problémáit úgy kívánta kiküszöbölni, hogy az V. osztályban az egyes szaktárgyakat koncentráltabban hagyta az osztályfőnök kezében, s a követelmények-

ben is fokozatosabb átmenetet kívánt biztosítani. Nagyon figyelemre méltó ez a kísérlet, és a problémák megoldásában jól felhasználható. Talán, ha a tantárgyak koncentrációját végig lehetett volna vinni, a VI. osztályban nem mutatkozik nagyobb mértékű visszaesés. A felső tagozat alacsonyabb szintje ennél az osztálynál is kétségtelen. Ennek a grafikonnak a legnagyobb tanulsága az, hogy az alsó tagozat bizonyos szervezési formáinak, különösen a *tantárgyi koncentráció elvének fokozottabb mértékben való alkalmazása lényegesen elősegíti a két tagozat mun-*

4. számú grafikon

kájában általánosan jelentkező különbségek kiküszöbölését. Ennek a következtetésnek a helyességét sok tekintetben megerősíti a IV. számú általános iskola átlagainak alakulása is.

A IV. számú általános iskola 1957/58. évi tanulmányi görbében (l. 4. számú grafikon) a törés az V. osztályban mutatkozik, mégpedig elég határozottan. Ez a jelenség mindenben megfelel azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket Arató Ádám ismertetett fentebb említett tanulmányában. Az egyes szaktárgyaknak erősen differenciált szétosztása a tanulóktól a legnagyobb fokú alkalmazkodást kívánta a nevelőkhöz. Az alkalmazkodásnak ezt a nagy mértékét az is növelhette, hogy ebben az iskolában a szaktárgyak tanítása túlnyomóan olyan kartársak kezébe került, akik középiskolai tanulókhöz voltak szokva. Így teljesen érthető a törés. De hogy nem csupán az alkalmazkodásról van szó, azt ennek az iskolának az adatai is bizonyítják. Bár az alkalmazkodás a VI. osztályban már végbement, a tanulmányi szint mégsem emelkedett fel az alsó tagozat magasságába. A VII. és VIII. osztályok átlagai is alatta maradtak az iskolai átlagnak. Hogy az V. osztály visszaesése, amely a jelen esetben eléggé határozott, nem az osztály gyenge összetételével magyarázandó, hanem az átmenet nehézségeivel, azt azzal is bizonyíthatjuk, hogy az

előző iskolai évben 4-en felüli átlagával ez az osztály az alsó tagozat többi osztályaival egyenrangúnak mutatkozott. Az osztálynak a következő évben elért eredményeit nem volt módunkban ellenőrizni, mert ebben az iskolában az 1958/59. iskolai évben az egész felső tagozat megszűnt.

Összefoglalva a fenti adatok tapasztalatait, megállapíthatjuk, hogy a szakrendszerre való áttérés kétségtelenül felvet nehézségeket, amelyek a tanulmányi eredményt befolyásolják. Nem vitatható, hogy e nehézségek között jelentős szerepet játszik az új helyzethez, a sokféle tantárgyhoz és különféle nevelőkhöz való alkalmazkodás. Az is tagadhatatlan, hogy a felsős tanulókkal kevesebbet törődnek a szülők, mindez azonban nem ad magyarázatot arra, miért esik a tanulmányi szint nemcsak az V. osztályban, hanem az egész felső tagozatban. Az alkalmazkodás átmeneti probléma csupán, a visszaesés pedig általános. Nyilvánvaló, hogy ez erősen szubjektív és aránylag rövid idő alatt kiküszöbölhető nehézség. Megfelelő szervezéssel már az átmenet évében is a minimumra csökkenthető, amint azt a tantárgyi koncentráció esetén tapasztaltuk.

Az okok keresésében felvetődhet az a kérdés is, vajon nem amiatt esnek tanítványaink a felső tagozatban, mert az alsótagozatos kartársak enyhébben osztályoznak, s könnyen adják a jelesekét és a kitűnő bizonyítványokat. Sokan vannak, akik ezzel magyarázzák a felső tagozat „rosszabb” eredményét. Ha ez egyes esetekben előfordul is, mégsem szabad általánosítanunk. Mert vajon feltételezhető az, hogy minden alsótagozatos nevelő liberális, viszont minden felsőtagozatos szigorú? Semmiesetre sem. Itt is, ott is akadnak liberálisan értékelő nevelők, az esetek többségében mégis fel kell tételeznünk, hogy a kartársak eleget kívánnak tenni a tanterv követelményeinek az osztályozásban is. Mivel legújabb tanterveink pontosan előírják azokat a követelményeket, amelyeket ismeretekben, készségekben és jártasságokban el kell érniök a tanulóknak az egyes osztályokban, könnyen ellenőrizhető, hogy vajon eleget tesznek-e az alsótagozatos kartársak ezeknek a követelményeknek. Az eddigi felmérések azt mutatják, hogy nagyobb hiányosságok nem mutatkoznak ezen a téren. Legalábbis nem nagyobbak, mint amilyenek a felső tagozatra megállapíthatók. Mivel a felső tagozat tanulmányi szintjének visszaesése objektív, állandó és általános jelenségnek tűnik, *a szubjektív okok mellett keresnünk kell objektív okokat is.*

* * *

Megítélésünk szerint *a szakrendszerű oktatásra való áttérés igazi, alapvető nehézségei azokban a különbségekben keresendők, amelyek az alsó és felső tagozat tantervi követelményeiben rejlenek.*

Az alsó tagozat tanterve viszonylagosan kevés tényismeret elsajátítását tűzi ki feladatul, s a tényismeretek mennyisége szempontjából a követelmények alig fokozódnak a II—III—IV. osztályokban. Aránylag még az I. osztályos tanulóknak kell a legtöbb tényismeretet a magukévá tenniök. A kis- és nagybetűk, a nyomtatott és írott betűk megismerése, azok összekapcsolása és írása; az alapvető számfogalmak kialakítása, a számjegyek megismerése és írása komoly feladatot jelent a szellemi

munkához nem szokott gyermeknek. Az olvasmányok ismeretanyaga mellett a III. osztályban a szülőföldismeret, a IV. osztályban pedig a földrajz igényelnek bizonyos mértékű tanulást a szó mindennapi értelmében. A nyelvtan és a számtan elég sok fogalommal ismerteti ugyan meg az alsótagozatos tanulókat, tényismeretet azonban nagyon keveset kíván. A fogalmak megértése, néhány szabály megismerése és megtanulása elegendő ahhoz, hogy előre jusson a tanuló. *Az alsó tagozatban inkább az alapvető készségek és jártasságok kialakítása a fontos* (írás, olvasás, számolás, rajz, kézimunka). Az olvasmányok tartalmi feldolgozása ugyan jelentős ismeretanyagot tételez fel, de az olvasmányokban is inkább a cselekmény, a munkafolyamatok megismerése áll a tanítás középpontjában.

A felső tagozatban szinte átmenet nélkül nő meg a tanulni, bevésni való tényismeretek mennyisége. Az V. osztályban három olyan tantárgy is van, amelyek az értelmi feldolgozás, a megértés és a gyakorlati felhasználás mellett igen jelentős emlékezeti munkát, szöveg- és szótanulást kívánnak a tanulóktól. Az orosz nyelv, a földrajz, a növény- és állattan egyszerre az ismeretek tömegét zúditja a tanulókra, s most már nem elbeszélés és leírás keretében, mint ahogy azt az alsó tagozatban megszokták, hanem tételesen, s tudományosságra törekvő rendszerességgel. Csaknem minden mondat tartalmaz valami adatot, amelyet meg kell jegyezni, nem úgy, mint eddig az olvasmányokban, ahol a cselekmény megértése volt a fő feladat. Az irodalmi olvasmányok is nagyobb igényt támasztanak. Az V. osztálytól kezdve már irodalomelméleti ismeretek is csatlakoznak az olvasmányokhoz (műfaj, szerkezet, jellemzés, vers, próza, nyelv). A tényismeretek növekedése a VI—VII—VIII. osztályokban, ha nem is ugrásszerűen, de egyenletesen emelkedő, s egyre új tárgyak lépnek a régiek mellé (történelem, fizika, kémia).

A tényanyag növekedése nemcsak mennyiségi változással jár, hanem minőségivel is. Az események, adatok, jelenségek pusztán számbavétele eddig sem volt elegendő, a felső tagozatban azonban az összefüggések, az okozati kapcsolatok feltárása egyre növekvő igényt jelentenek, mind a tanulók, mind a nevelők felé. A korábban megismert fogalmakat is egyre több tartalmi jeggyel kell telíteni, sőt, a fogalomköröket is állandóan bővíteni kell. A konkrét tényismeretek mellett mindinkább több absztrakcióhoz, általánosításhoz kell eljutni, és az induktív módszerek mellett a dedukció is jelentős szerephez jut nemcsak az ismeretek felhasználásában, hanem új ismeretek szerzésében is.

A nehézségek számbavételénél arra is gondolni kell, hogy az oktatás folyamán *a tények és jelenségek konkrét bemutatása, a közvetlen tapasztalás egyre több nehézségbe ütközik*, hiszen a történelem, a földrajz, a növény- és állattan térben és időben mindinkább távolabbi, a közvetlen tapasztalás számára nehezen, vagy egyáltalán hozzá nem férhető tényeket és jelenségeket állít a tanuló elé. A közvetlen szemlélet helyett a közvetett szemlélet, az első jelzőrendszer mellett a második jelzőrendszer, a nyelv és a gondolkodás szerepe nyomul előtérbe.

Az ismeretekkel kapcsolatos *feladatok is bonyolultabbakká válnak.* Egyre több és mélyebb összefüggést kell megoldásukhoz keresni. A me-

chanikus megoldási módok, amelyeknek az alsó tagozatban még van jogosultságuk, a felső tagozatban egyre teljesebben kiküszöbölendők.

Az elbírálás alapjául szolgáló *beszámolóknak, szóbeli feladatok jellege is figyelemre méltóan megváltozik*. Az V. osztálytól kezdve a Tanterv az ismeretek összefüggő és folyamatos elmondását írja elő, ugyanakkor megkívánja az ismeretek egésze fölötti áttekintést, a tények és jelenségek közötti összefüggések, szabályok, törvényszerűségek szabatos ismeretét. Az alsó tagozatban a nevelő irányító és segítő kérdései alapján mondhatják el a tanulók a tudnivalókat. A felső tagozatban már veszít az értékéből az a felelet, amelynél segítségre, irányításra van szükség. Bármilyen szempontból vizsgáljuk is az alsó és felső tagozat tantervi követelményeit, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy *az V. osztályban ugrásszerűen következik be a változás, és ez a szintkülönbség fokozatosan növekvő irányvonalával állandósul az egész felső tagozatban*. Vitathatatlan, hogy az alsótagozatos Tanterv követelményeinek viszonylagosan is könnyebb eleget tenni, mint a felsőtagozatosnak. Erre vallanak a tanulók megnyilatkozásai is. Az V. osztályos tanulókkal tanulási problémáikról beszélgetve, általában a földrajzot, a növény- és állattant emelik ki, mint nehéz tantárgyakat, s a nehézségen *nem annyira a megértés nehézségeire, mint inkább a megtanulás nehézségére gondolnak*. Az a körülmény, hogy több tanár tanítja őket, annyiban jelent problémát számukra, hogy az egyik jobban megmagyarázza a leckét, mint a másik, s az egyik többet követel, mint a másik. Az V. osztályban igen nagy nehézséget okoz az egyes tárgyak szaknyelvének elsajátítása is. Kétségtelen az, hogy az alsó tagozatban viszonylag könnyebb eleget tenni a Tanterv követelményeinek, mint a felső tagozatban. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a IV. és V. osztályok viszonylatára. Egy V. osztályos jeles sokkal többet tételez fel mennyiségben és minőségben, mint egy IV. osztályos. Az alsó tagozatban a jártasságok és készségek foka dönti el végeredményben az osztályzatot, a felső tagozatban ezek mellett az ismeretek nagyobb mennyiségének rendszeres elsajátítása. Mindebből az is következik, hogy az alsó tagozatban kevesebb munkával és erőfeszítéssel el lehet érni a tantervi követelményeknek megfelelő jeles színvonalat. Helytelen volna tehát az alsótagozatos kartársakat általánosan liberalizmussal vádolni.

Ezekután megkísérelhetjük a választ arra a kérdésre is, hogy a felsőtagozatos tanulmányi szint esése tényleges visszaesés-e. Vajon az V. osztálytól kezdve rosszabbul tanulnak-e a gyerekek? A fenti fejtegetés alapján — úgy hiszem — jogosan állíthatjuk, hogy *ez a visszaesés csak látszólagos, formai, hiszen egy felsőtagozatos jeleshez sokkal, de sokkal többet kell teljesíteni, mint egy alsótagozatoshoz*. A felső tagozat tanulmányi átlagai mennyiségileg és minőségileg egyaránt nagyobb teljesítményeket tükröznek, mint az alsótagozatiak.

A felsőtagozatos tanulók eredményeinek értékelésénél figyelembe kell venni, hogy *az V. osztálytól kezdve lényegesen megnövekedik a tanulók órán- és iskolán kívüli munkája*. A tanulók igen sokszor erre hivatkoznak, amikor tanulási nehézségeikről van szó. Különösen akkor okoznak az órán- és iskolán kívüli elfoglaltságok nehézséget a tanulásban, ha

ezek az elfoglaltságok nincsenek koordinálva, ha egy-egy délutánra több iskolai, vagy az iskolai mellett még külön házi vagy más elfoglaltság járul. Tapasztalat szerint az V. osztálytól ugrásszerűen megnövekedik az óránkívüli elfoglaltság mértéke. Az úttörő csapat, a sportkörök, szakkörök, délutáni gyakorlati foglalkozások, énekkar, az iskolai ünnepekre való előkészületek, idegen nyelvek tanulása, zenetanulás igen sok időt és erőt vesznek igénybe, különösen, ha egy-egy tanuló mértéktelenül sokfelé bekapcsolódik, s ha ráadásul még otthon is segítenie kell különféle házi és mezei munkákban.

A mélyebben fekvő okok keresése közben felvetődik az a gondolat, hogy a tantervi követelmények szempontjából *helyesen húztuk-e meg a szakaszhatárt a 10 éves korban*. Gyakorlatilag két kérdést tartalmaz ez: Követelményeink nem ugranak-e nagyot az V. osztályban, avagy az alsótagozatos követelmények a IV. osztályban elérik-e azt a fokot, amelyre a tanulók képesek volnának. Bizonyos jelek arra vallanak, hogy a IV. osztályosoktól valamivel többet várhatunk: több ismeret elsajátítására képesek, mint amennyit Tantervünk előír, s minőségileg is jobbat adhatnak. *Úgy tűnik fel, mintha az életkori sajátosságok nem vágnának össze a Tantervben kifejezésre jutó szakaszhatárokkal, s ebből származik az ugrásszerű előrelépés az V. osztályban*. Ez persze csak feltevés, amelyet érdemes lenne alaposan megvizsgálni.

* * *

Figyelembe véve azokat a nehézségeket, amelyek elé a szakrendszerű oktatásra való áttéréssel kerül az általános iskolai tanuló, megpróbálunk *konkrét javaslatokat tenni a kedvezőbb munkafeltételek biztosítására*.

1. Az V. osztályban a legtöbb gondot *a könyvből való tanulás* okozza. Az alsótagozatos tanuló csaknem minden tudnivalót elsajátít az iskolában, mert a tényanyag kevés. Otthon inkább csak a feladatok elkészítése, írás, olvasás, számolás vár rá. A felsőtagozatosnak viszont már az V. osztályban sok a tanulni valója. A földrajz, a növény- és állattan összefüggő, hosszabb szövegek megtanulását igényli az év elejétől kezdve. Az orosz nyelvben nem annyira a nyelvtan, mint a szavak tanulása okozza a nehézséget. Hogyan lehetne megkönnyíteni az átmenetet? Úgy, hogy a tantervi követelményeket csökkentjük talán? Erre nincs szükség, mert — amint a tapasztalatok mutatják —, lassan és nehezen bár, de „belejönnek” a tanulók a tanulásba. Nem lehetne azonban, hogy *könyvből tanulni már a IV. osztályban megtanuljanak némileg?*

Van a IV. osztályban egy tantárgy, amely egyenesen felszólít erre: a földrajz. Ebben az osztályban az egyetlen tantárgy, amelyben összefüggő ismeretanyagot tanítunk. Tapasztalatom szerint, ebből a tárgyból megkívánható — legalábbis a második félévben —, hogy a tanulók összefüggően és önállóan számoljanak be. Ez a tárgy arra is alkalmas, hogy jártasságot szerezzenek a tanulók a tények és jelenségek közötti összefüggések keresésében és megértésében. Jól nem is lehet a földrajzot tanítani, csak úgy, hogy a természeti és földrajzi viszonyokból analógiák felhasználásával bár, következtessünk a gazdasági viszonyokra,

vagy a termelési viszonyokból a fejlődés tényeire. Nem olyan következtetésekre gondolok itt, amelyek meghaladják a IV. osztályos tanulók életkori sajátosságait, hanem egyszerűbb, nyilvánvaló összefüggésekre. Sajnos, jelenleg a leíró földrajz, a ténymegállapító, a konstatáló eljárás még eléggé uralkodik a IV. osztályokban. A számonkérésben is érvényesül bizonyosfokú primitívség. Vannak kartársak, akik még a fontosabb tényanyag elsajátítását sem kívánják meg, s megelégszenek néhány bizonytalanul megfogalmazott mondattal. A földrajzórák helyes felépítése esetén — és ha az összefüggéseket megkeresztjük — a tanulók már a IV. osztályban rájönnek arra, hogy a könyvben található szöveg nem akárhogyan épül egymásra, hanem valami rend, logikus összefüggés szerint. Ez a felismerés nagymértékben segítségére lehet az ismeretek összefüggő és önálló elmondásában. Azok a tanulók, akik nem eszméltek rá arra, hogy a tankönyv bizonyos logikus rendben tartalmazza az ismeretanyagot, rendszerint mechanikus gyakorlással próbálják a részletek egymásutánját, a folyamatosságot biztosítani. Ez viszont óriási erőt és sok időt igényel. Kedvrontó is! A könyvből való tanulásban csak jártasságot szerezhet a tanuló a IV. osztályban. Az V. osztályban tovább kell folytatni ezt a munkát, sőt, a legfelsőbb osztályokban sem maradhat el, hiszen minden tárgy tanulásának megvan a sajátos módja. A szaktanárok feladata, hogy megismertessék a tanulókkal.

A könyvből való tanulás jelentőségét a felső tagozatra való előkészítés szempontjából a legjobb gyakorlati nevelők már régebben felismerték. Próbálkozásuk azt bizonyítja, hogy *akik már a IV. osztályban megtanulnak tanulni a könyvből, azoknak lényegesen kevesebb a problémájuk az V. osztályban.*

2. A földrajzi órák arra is alkalmasak, hogy *a tanulók hozzászokjanak a padon kívüli feleléshez.* A felső tagozatban általános a tanári asztal melletti felelés. Ez több önállóságot és nagyobb összeszedettséget kíván a tanulóktól, mint a padban való szereplés. Vannak iskolák, ahol ebben látják a felső tagozatra való előkészítés legfontosabb feladatát, s nemcsak a IV. osztályban, hanem már az alsóbb osztályokban is. Ez nyilvánvalóan félreismerése a lényegnek, s nem helyeselhető. Az alsótagozatos tanulók életkori sajátosságainak jobban megfelel a padban való felelés. Az anyag természete és méretei sem kívánnak összefüggő, folyamatos beszámolókat. Teljesen elegendő, ha a tanulók csak a földrajzi feleleteiknél jönnek ki a padból a térképhez. Ez természetes követelménynek tűnik fel, s nem zavarja a tanulót. Ugyanígy természetes az is, ha számtan- és írásórán mennek ki a táblához. Egyébként felesleges és zavaró, és semmivel sem járul hozzá a felső tagozatra való jobb előkészítéshez.

3. A könyvből való *tanulás problémáját a szülőkkel is meg kell beszélni.* Az V. osztályban tanító nevelők gyakran tapasztalják, hogy tanítványaik azért vesztik el kedvüket a tanulásra, mert *a szülők szóról szóra való tanulást követelnek a gyermektől.* Az ellenőrzést rendszerint úgy végzik, hogy kezükbe veszik például a földrajzknöyvet, s lépésről lépésre, mechanikus pontossággal követelik az anyagot. Ez az eljárás nem alkalmas arra, hogy értelmes munkára szoktassa a gyermeket, s hogy a tanulásban megtalálja a maga örömét. Sőt, riasztólag hat.

4. *A tartalmas, jó táblai vázlatok készítésével is elősegíthetjük az értelmes tanulás elsajátítását.* Arra azonban nagyon kell vigyázni, hogy a tanítás, illetve a táblai vázlat felépítése a IV—V. osztályban feleljen meg a tankönyv felépítésének, és a szabályok, törvényszerűségek megállapításában igazodjunk a tankönyv megállapításaihoz. Ha ugyanis felforgatjuk a tankönyv sorrendjét, vagy eltérő megfogalmazásban rögzítjük a szabályokat a IV—V. osztályban, a tanuló nem tudja hasznát venni a vázlatnak. Ezen a fokon a tanuló nem képes eligazodni a kétféle rend és megfogalmazás útvesztőjében.

5. *Az alsó és felső tagozat munkájának összehangolásában kitűnő szerepet játszhatnak azok a bemutató órák, amelyeket abból a célból rendeznek az iskolák, hogy az alsó- és felsőtagozatos nevelők kölcsönösen megismerjék egymás munkáját,* ugyanakkor a gyakorlatban lássák a tantervi követelmények megvalósítását. Ezek az órák és az azt követő megbeszélések kideríthetik, hogy például baj van a fokozatossággal, de az is kiderülhet, — amint azt konkrét esetek mutatják —, hogy ugyanazt a kifejezést vagy fogalmat másként értelmezik a felső tagozatban, mint az alsóban. Kiderülhet, hogy a követelmények mennyiségi és minőségi színvonalát a IV. osztályban nem a ráépülő V. osztályhoz méretezik, hanem például a III. osztályhoz, azaz nem előre, hanem visszafelé nézéssel állapítják meg.

A kölcsönös bemutató órák és látogatások nem engedik meg olyan helytelen nézetek kialakulását, mintha az alsó és felső tagozat egymástól mereven elkülönülő része volna az iskolának, amely részekben egészen másként folyik a munka, más természetűek a feladatok és a követelmények.

6. Mivel a felső tagozatban mind a tantárgyakat, mind a nevelőket tekintve, differenciáltan folyik a nevelő- és oktatómunka, azaz az egyes szaktárgyakat más-más tanár tanítja, megkönnyíti az átmenetet, ha *bizonyosfokú differenciálást már az alsó tagozatban is végrehajtunk.* Ahol szakos nevelők vannak, ott eddig is szaktanárok tanították az alsó tagozatban a testnevelést, éneket, rajzot, kézimunkát, ritkábban a földrajzot is. Úgy gondolom, hogy ezt a differenciálást meg lehetne olyan iskolákban is valósítani, ahol szakképesített nevelő nincs ezekre a tárgyra, de vannak, akik kedvet éreznek tanításukra és eléggé felkészültek hozzá. Az alsótagozatos nevelők maguk között is átvállalhatják egyik-másik készségi tárgy tanítását, ha arra alkalmasak, és jobban tudják tanítani, mint az osztályvezető.

7. Az alsó tagozatban bizonyosfokú differenciálást ajánlunk a tantárgyak szétosztásában, mivel a felső tagozatban erősen differenciáltan folyik a munka. Viszont *a felső tagozatban, különösen pedig az V. osztályban, tantárgyi koncentrációt ajánlunk.* A rokontárgyak legyenek lehetőleg egy kézben. Így elegendő 3—4 tanár is a 9 tantárgyhoz. Lényeges könnyítést jelent a tanulónak, ha nem 8—9, hanem csak 3—4 tanárhoz kell alkalmazkodnia. A követelmények sokkal egységesebbek lesznek, s jobban meg lehet szervezni az órán kívüli munkát, a házi feladatokat. Az osztályfőnök mindenképpen olyan tanár legyen, akinek több tárgya van az osztályban. Ilyen szervezés mellett a felső tagozat mun-

kája nem mutat akkora különbségeket, mint abban az esetben, ha az alsó tagozat teljesen differenciálatlan, a felső tagozat pedig nagyon is differenciált.

A négyéves és háromszakos képzésre való áttérés a pedagógiai főiskolákon meg fogja könnyíteni a tantárgyak szétoztásában a koncentráció lehetőségét. Addig is élnünk kell minden olyan lehetőséggel, amely a nevelő testület összetételéből fakad. A szaktárgyi koncentráció feltételeinek javítása érdekében céltudatosabb káderpolitikára van szükség. Nem szabad előfordulnia, hogy egyes szakokból túltengés, más szakokból hiányok legyenek ugyanazon iskolánál.

8. A koncentráció gondolatából következik, hogy az osztályfőnök személyében, de az egyes szaktárgyakat tanító kartársak személyében is *valósítsuk meg a felmenő rendszert.* Erre nem gondolunk eléggé, pedig régi tapasztalati igazság, hogy zavartalanabb a tanulók munkája, ha ugyanaz a tanár vezeti végig egy-egy tantárgyból, s ha ugyanaz az osztályfőnök irányítja fejlődésüket végig. A legtöbb változás — legalábbis átmenetileg — zökkenőket teremt.

9. *Az órarend összeállításában fokozottan érvényesüljön az egyenletes elosztás elve.* 10—14 éves tanulók még nem tudnak olyan természetűen tanulni, munkájukat úgy megszervezni, hogy a nehéz napokra előre készüljenek. Rendkívüli mértékben gátolja az egyenletes, jó munkát, ha egyes napokra halmozottan jutnak a feladatok és tanulni valók. Az osztályfőnök feladata, hogy erre már az év elején felfigyeljen, és az esetleges hibákat kijavíttassa.

10. *Az V. osztályos tanulókat meg kell tanítani arra, hogy házi feladataik elkészítésében a felső tagozatban szükséges módszerekre térjenek át.* Nemcsak arról van szó, hogy formában és tartalomban tegyenek eleget a követelményeknek, hanem arról is, hogyan, mikor készüljenek el feladataikból. A tanulókkal való beszélgetés kiderítette, hogy az alsó tagozatban elsajátított szokás szerint a házi feladatokat a legtöbben még aznap elkészítik, amikor megkapják, tovább azonban nem törődnek vele. Így előfordul, hogy bár feladatukat megcsinálták, végeredményben mégis készületlenül mennek az iskolába. A másnapra való előkészületkor ugyanis abban a tudatban élnek, hogy már készen vannak, és az a szubjektív érzésük, hogy tudják is, amit meg kell tanulni. Csak az órán derül ki, hogy mégsem tudják. Ez a gyakorlat sokkal általánosabb, mint gondolni lehetne. Gyökere az alsótagozatos munkakörülményekben van. Ott elméleti anyagot nagyon keveset kellett tanulni. Legtöbbször csak írásbeliből álltak a házi feladatok. Innen van az a rossz szokás is, hogy még felsős korukban is az írásbeli feladatokat helyezik előtérbe. Nekilátnak megoldásuknak, mielőtt az elméleti kérdéseket tisztáznák. Ebből a szemléletből fakad az a felfogás is, hogy a szóbeli tanulni valók másodlagosak, másodrangúak és elhanyagolhatók. Ez a szemlélet egyébként vágyaiknak is megfelel. A szövegtanulás nehéz, verejtékes munka mindaddig, amíg meg nem szokja a tanuló, s jártasságot nem szerez benne.

* * *

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a szakrendszerű oktatásra való áttérés a tanulók számára zökkenőkkel jár. Ebben elsősorban annak van szerepe, hogy megváltozik a tanulónak a nevelőkhöz való viszonya. Az V. osztálytól kezdve, régi osztályvezetője helyett új nevelőket kap, akik, ha az alapvető kérdésekben egységesek is, mégis sok új és eltérő követelményekkel lépnek fel. Ettől kezdve a tanulónak sokoldalú alkalmazkodásra van szüksége. Új tantárgyak is belépnek tanulmányai sorába, s ezek a tantárgyak nemcsak az ismeretek mennyisége szempontjából, hanem minőségileg is nagyobb erőfeszítést kívánnak a tanulóktól. Az iskolában már inkább csak arról lehet szó, hogy az anyagot megértsék. A begyakorlás és az elsajátítás feladata az otthoni munkára vár. Meg kell hát tanulni a könyvből tanulni. Az óránkívüli feladatok is megnövekednek. A délutáni órák jelentős részét lefoglalják a különféle szakkörök, sportkörök, ifjúsági egyesület, nyelvtanulás, zenetanulás és más egyéb elfoglaltságok. Most már jobban kell tudni gazdálkodni az idővel, és nagyobb önállóságra van szükség akár az elfoglaltság helyes megszervezéséről, akár a feladatok megoldásáról van szó. Az átmenet nehézségekkel jár, de amint láttuk, az alsó és felső tagozat követelményeinek és módszereinek közelebb hozásával, a felső tagozat vezetésének jobb megszervezésével és együttműködve a szülői házzal, az átmeneti nehézségeket a minimálisra lehet csökkenteni, csak látni kell a problémákat, s az egész nevelő testületben legyen meg a készség a problémák megoldására.